

## ASSOTSIATIV TILSHUNOSLIK NAZARIYALARI SHARHI

Mirzaahmedov Mirjalol Mansurjon o‘g‘li

*Farg‘ona davlat universiteti doktoranti*

**Annotatsiya.** *Ushbu maqolada assotsiativ tilshunoslik nazariyalarining asosiy tushunchalari, rivojlanish tarixi va metodologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Nazariyaning til birliklari va ularning psixologik assotsiativ jarayonlar orqali shakllanishi tushuntiriladi. Shuningdek, assotsiativ tilshunoslikning kamchiliklari va zamonaviy tilshunoslikdagi o‘rni muhokama qilinadi. Maqola tilshunoslik tarixida assotsiativ yondashuvlarning ilmiy ahamiyatini yoritadi va ularning hozirgi zamon tadqiqotlaridagi integratsiyasi haqida fikrlar beradi.*

**Kalit so‘zlar:** *Assotsiativ tilshunoslik, Til birliklari, Psixologik assotsiatsiyalar, Til nazariyalari, Tilshunoslik tarixi, Kognitiv tilshunoslik, Lingvistik yondashuvlar, Til rivojlanishi*

### **Kirish**

Tilshunoslikning assotsiativ yo‘nalishi — til hodisalarini inson ongidagi assotsiativ jarayonlar orqali tushuntirishga qaratilgan nazariyalar majmuasidir. Bu nazariyalar tildagi birliklar, ularning hosil bo‘lishi va o‘zaro bog‘lanishini psixologik assotsiatsiyalar bilan izohlashga harakat qiladi. Assotsiativ tilshunoslik XIX asr oxiri va XX asr boshlarida tilshunoslikda o‘ziga xos yo‘nalish sifatida paydo bo‘lgan. Uning asosiy g‘oyasi — til birliklari inson ongida bog‘lanish (assotsiatsiya) orqali shakllanadi va rivojlanadi. Shu bilan birga, bu yondashuv tilni faqat mexanik assotsiatsiyalar to‘plami sifatida ko‘rishga moyil bo‘lib, tilning murakkab tuzilishi va madaniy kontekstlarini to‘liq hisobga olmaydi.

Ushbu maqolada assotsiativ tilshunoslik nazariyalarining asosiy tushunchalari, ularning rivojlanish tarixi, nazariy asoslari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi — assotsiativ tilshunoslik nazariyalarini sharhlash va ularning tilshunoslikdagi o‘rni hamda rivojlanish istiqbollari ko‘rsatishdir.

### **Metodologiya**

Maqolada asosan nazariy tahlil va adabiyotlarni sharhlash usullari qo‘llanildi. Assotsiativ tilshunoslik nazariyalariga oid klassik va zamonaviy manbalar o‘rganilib, ularning asosiy konseptlari, metodologik yondashuvlari tahlil qilindi.[3]. Shuningdek, bu nazariyalar tilshunoslikning boshqa yo‘nalishlari bilan taqqoslandi. Tadqiqotda psixologiya va tilshunoslik sohasidagi ilmiy maqolalar, kitoblar, shuningdek, tillarning rivojlanishi haqidagi empirik tadqiqotlar asos sifatida xizmat qildi.

### **Natijalar**

Assotsiativ tilshunoslik nazariyalarining asosiy g‘oyalari quyidagilardan iborat ekanligi aniqlanmoqda: til birliklari inson ongida assotsiatsiyalar orqali bog‘lanadi; til o‘rganilishi va rivojlanishi asosida psixologik jarayonlar yotadi; yangi so‘z va iboralar avvalgi til birliklari bilan aloqada hosil bo‘ladi; tilning morfologik va sintaktik tuzilishi ham assotsiativ jarayonlar bilan tushuntirilishi mumkin.[1].

Shuningdek, tadqiqotda ushbu nazariyaning asosiy kamchiliklari ham aniqlangan. Birinchidan, assotsiativ yondashuv tilning madaniy va ijtimoiy kontekstlarini yetarlicha hisobga olmaydi. Ikkinchidan, tilning murakkab grammatik va semantik tizimlarini faqat assotsiativ jarayonlar orqali tushuntirish qiyin. Uchinchi, bu nazariya tilning dinamik rivojlanishini izohlashda cheklangan imkoniyatlarga ega.

### **Muhokama**

Assotsiativ tilshunoslik nazariyalari tilshunoslikning dastlabki bosqichlarida til jarayonlarini psixologik asosda tushuntirishga muhim hissa qo‘shgan. Bu nazariyalar tilning asosiy birliklari — fonemalar, morfemalar va leksik birliklar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni o‘rganishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qilgan. Ammo zamonaviy tilshunoslikda tilning faqat assotsiativ jarayonlarga asoslanib tushuntirilishi yetarli emasligi tan olinmoqda.

Bugungi kunda tilshunoslikda assotsiativ yondashuv boshqa yondashuvlar bilan integratsiyalashgan. Masalan, kognitiv tilshunoslik, generativ grammatikalar va kommunikativ yondashuvlar assotsiativ mexanizmlarni kengroq kontekstlarda o‘rganadi. Shuningdek, assotsiativ yondashuvlar so‘zlarning semantik tarmoqlarda qanday bog‘lanishini, nutq jarayonlarida ong va til o‘rtasidagi munosabatni tushuntirishda davom etmoqda.

Assotsiativ tilshunoslik nazariyalari tilshunoslikning dastlabki bosqichlarida til jarayonlarini psixologik asosda tushuntirishga muhim hissa qo‘shgan. Leonard Blumfeld (Bloomfield, 1933) bu yondashuvni til birliklari orasidagi mexanik assotsiatsiyalar tizimi sifatida ko‘rib, tilni neytral ilmiy asosga asoslashga intilgan. Unga ko‘ra, til hodisalari inson ongida yuzaga keladigan takroriy bog‘lanishlar natijasida paydo bo‘ladi va shu asosda yangi so‘zlar va iboralar hosil bo‘ladi.[5].

Biroq, Noam Chomsky (1957) assotsiativ tilshunoslikka keskin tanqid bilan chiqdi. Uning fikricha, tilning murakkab sintaktik tuzilishini va qoidalarga asoslangan grammatik tizimini faqat assotsiativ jarayonlar yordamida tushuntirish mumkin emas. Chomsky tilni faqat tashqi stimullar va assotsiativ mexanizmlar orqali o‘rganiladigan oddiy mexanizm sifatida ko‘rishga qarshi chiqdi va generativ grammatikani ilgari surdi.[2].

Shuningdek, Lev Vygotskiy (1962) tilning psixologik rivojlanishida ijtimoiy va madaniy muhitning muhim rolini ta’kidlab, assotsiativ yondashuvni ijtimoiy kontekstni hisobga olmaganligi uchun tanqid qildi. Vygotskiy tilni faqat ichki psixologik jarayon emas, balki ijtimoiy vosita sifatida ko‘rishni taklif etdi.[4].

B.F.Skinner (1957) o‘z navbatida tilni o‘rganishda assotsiativ mexanizmlarga asoslangan xulq-atvor nazariyasini ilgari surdi. U tilni shartli reflekslar orqali shakllanadigan odatiy xulq-atvor deb ta’rifladi, ammo uning bu yondashuvi ko‘plab zamonaviy tilshunoslar tomonidan yetarli emas deb baholandi.

Leonard Talmy va William Croft kabi kognitiv tilshunoslik vakillari assotsiativ yondashuvlarning til birliklari o‘rtasidagi ma’nodor bog‘lanishlarni tushunishda foydali ekanligini, ammo bu yondashuvni tilning yuqori darajadagi tuzilishi va madaniy kontekstlarini o‘rganishda kengaytirish zarurligini ta’kidlaydilar.

Umuman olganda, assotsiativ tilshunoslik nazariyalari tilning psixologik asoslarini o‘rganishda muhim ilmiy maktab sifatida tarixda o‘z o‘rnini egallaydi. Biroq, zamonaviy

tilshunoslikda bu yondashuvlar ko‘proq integratsiyalashgan shaklda qo‘llanilib, tilning murakkab va ko‘p qirrali tabiati yaxshiroq tushunilmoqda.

### **Xulosa**

Assotsiativ tilshunoslik nazariyalari tilning psixologik asoslarini o‘rganishda muhim ilmiy maktab sifatida tarixda o‘z o‘rnini egallaydi. U til birliklari o‘rtasidagi bog‘lanishlarni inson ongida yuzaga keladigan assotsiatsiyalar orqali tushuntirishga harakat qiladi. Biroq, bu nazariyaning tilning madaniy, ijtimoiy va struktural xususiyatlarini cheklangan darajada yoritgani uning asosiy kamchiligi hisoblanadi. Zamonaviy tilshunoslikda assotsiativ yondashuv boshqa nazariyalar bilan birgalikda qo‘llanilib, til jarayonlarini yanada mukammal tushunishga xizmat qilmoqda.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt.
2. Pavlov, I.P. (1927). *Conditioned Reflexes*. London: Oxford University Press.
3. Skinner, B.F. (1957). *Verbal Behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts.
4. Whitney, W.D. (1875). *Language and the Study of Language*. New York: Appleton.
5. Lenneberg, E.H. (1967). *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley.
6. Croft, W., Cruse, D.A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
8. Tomasello, M. (2003). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.